

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KAZAK TÜRKÇESİNİN BİRLEŞİK CÜMLE BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

M. Metin KARAÖRS

Giriş

Bugün bütün Türk dünyası dil ve kültür birliğinin sağlanması konusunda birbirine çok yakın düşünceleri paylaşmaktadır. Türk dünyasında “alfabe ve yazı dili birliği” fikri uyanmış ve bu konuda Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde sevindirici gelişmeler olmuştur.

21. yüzyılda Türk dünyasında bütün Türk lehçe ve şiveleriyle beslenerek “üst dil” hâlinde ortaya çıkacağına inandığımız “Ortak Türk Yazı Dili”nde dil bilgisi terimleri, kelime grupları ve cümlelerin adlandırılması, sınıflandırılması ile cümle tahlil metotlarında da birlik ve beraberlik olmalıdır.¹

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi ve Kazak Türkçesini kelime grupları ve cümle çeşitleri bakımından karşılaştıran çalışmalar yapmışım.² Bu makalede ise birleşik cümle anlayışı ve çeşitleri bakımından Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesini karşılaştırıp değerlendirmeler yapmış bulunuyorum.

Bu karşılaştırma ve değerlendirmede Kazak Türkçesinden T. Kordabayev’in *Kazak Tilindegi Kurmalas Söylemder Sintaksisi* (Almatı, 1995); K.Esenov’un *Kurmalas Söylem Sintaksisi* (Almatı, 1995); isimli kitaplarıyla

¹ M. Karaörs, “Türk Dünyasında Yazı Dili ve Alfabe Birliği Meselesi” *Türk Yurdu*, Şubat 1991 sayı 42, s. 43-48

² a.g.m., “Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin Kelime Grupları, Cümle ve Cümle Çeşitleri (Sentaks) Bakımından Karşılaştırılması”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, Ankara, Haziran 1995, sayı 1, s. 9-30

a.g.m., “Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin Kelime Grupları, Cümle ve Cümle Çeşitleri (Sentaks) Bakımından Karşılaştırılması” *3.Ulular Arası Türk Dili Kurultayı*, Ankara 1996, 23-27 Eylül (Tebliğ).

a.g.m., *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, 283 s.

a.g.m., “Cümle Bilgisinde İsimlendirme, Sınıflandırma ve Tahlil Metotlarının Birliği”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, Ankara 23-25 Ekim 1993. TDK yay., Ankara 1995, s. 21-36.

Kazakistan Bilim Bakanlığının yayımladığı S. Kazıbayev'e ait *Kurmalas Söylemler Kestesi* (Almatı, 1993) adlı üniversite ders notlarından faydalandım.

-I-

Kazak Türkçesinde Birleşik Cümle (Kurmalas Söylem)

Tarif 1:

"Kuramındaki eki, odan da köp söylemlerdin predikattık katinastın negizinde tulgalık, maginalık, jene intonatsiyalık jagınan özara tıgız baylanısa junsalıp, kürdeli bir oydı bildire aytiluvın kurmalas söylem deymiz."³

"Kuruluşundaki iki veya daha çok cümlelerin yüklem ilgisinin temelinde esas, mana ve ses yapısı yönünden kendi aralarında sıkı ilişkiye girip teferruatlı bir düşüncüyü ifade eden cümleye *kurmalas söylem* diyoruz."

Örnek.A: 1. "Ali ala kölenke ayıkkın jok" (Cay söylem.)

Hala alaca gölgenin gittiği yok. (Basit cümle)

2."Jürğinşinin kim ekenin tanımadı" (Cay söylem)

Yürüyenin kim olduğunu bilmedi. (Basit cümle)

"Ali ala kölenke ayıkkın jok, sondıktan jürğinşinin kim ekenin tanımadı" Kurmalas söylem. (Hala alaca gölgenin gittiği yok, onun için yürüyüşünün kim olduğunu bilmedi.) *Birleşik cümle.*

B: 1. "Buringı konırkay kalanın kövdesi köterildi" (Cay söylem)

Eskiden yapılmış şehrin gövdesi yükseltildi. (Basit cümle)

2."Jayıktın yeki betine de zevlim üyler, ornap kalıptı. (Cay söylem)

Irmağın iki kenarına da büyük evler yapılmış. (Basit cümle)

"Buringı konırkay kalanın kövdesi köterilip, jayıktın iki betine de zevlim üyler ornap kalıptı." Kurmalas söylem. (Eskiden kalmış şehrin gövdesi yükseltilip, jayıktın iki kenarına da büyük evler yapılmış.) *Birleşik cümle.*⁴

Değerlendirme I:

Türkiye Türkçesinde cümle bir hüküm grubu, bir yargı grubu olarak tarif edilir. Önce *basit cümle ve birleşik cümle* diye ikiye ayrılır. *Birleşik cümle* tarif

³ K.Esenov, *Kurmalas Söylem Sintaksisi*, Almatı 1995, s. 5

⁴ S. Kazıbayev, *Kurmalas Söylemler Kestesi*, Almatı 1993 (Örnek cümleler bu eserden alınmıştır.)

ve anlayışında ise farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklılıkların birincisi içerisinde “fiil ismi, sıfat-fiil, zarf-fiil, fiil grubu, sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu” bulunan cümlelerin *basit (yalın)* cümle mi yoksa birleşik cümle mi olduğu konusudur. Halbuki tek yargılı her cümle basit cümledir. İsim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ve bunların gruplarının cümle içerisinde diğer isim, sıfat ve zarflardan görev bakımından hiçbir farkları olmadığından bunlarla kurulan cümleler de birer basit cümle olmaktadır.⁵

Aynı anlayış ve değerlendirme şekli yukarıdaki *Kazak Türkçesine* ait cümlelerde de görülmektedir. *A* örneğindeki *cay* söylemler müstakil birer basit cümledir. Bunlardan biri “*yok*” yüklemiyle isim cümlesi, diğeri ise *tanımadı*” yüklemi ile fiil cümlesidir. Bu iki cümle virgülle ayrılarak “*kurmalas söylem*” birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir. *B* örneğinde ise iki tane “*cay söylem*” basit cümle (ikisi de fiil cümlesi olup yüklemeleri “*köterildi*” *yükseltildi*, ve “*ornap kalptı*” *yapılmış*) olup bu cümleler birbirlerine zarf-fiil ifadesiyle “*köterildi*” çekimli fiili “*köterilip*” şekline sokularak ifade edilmiştir. *Bizim değerlendirmemize göre yukarıda A ve B örneklerinde birleşik cümle “kurmalas söylem” olarak değerlendirilen her iki cümle de basit cümle “cay söylem” dir.*

Tarif 2 :

“*Bir neşe cay söylemden kuralıp, kürdeli oydı bildiretin söylem kurmalas söylem boladı. Ütirmen ajralatın söylemder tiyanaksız aytılıp, kelesi tiyanaktı oya bağınıp kürdeli oydu bir belgili retinde jumsaladı.*”⁶

“Birçok sade cümleden kuruluş, teferruatlı fikri bildiren cümle birleşik cümle olmaktadır. Virgülle ayrılan cümleler sonuçsuz söylenip gelecek sonuçlu (çekimli fiilli) düşünceye bağlanıp teferruatlı bir düşüncenin belgesi olarak görevlendirilirler.”

Değerlendirme 2:

Yukarıdaki tarife göre birleşik cümle en az iki basit cümleden meydana gelmekte, birden fazla düşünceyi bildirmektedir. Bu cümleler virgülle ayrılabilirler. Virgülden evvelki cümlelerde bitmeyen bir hüküm (*tiyanaksız oy*) ifade edilmekte, sondaki cümlede ise çekimli bir fiille (*tiyanaklı oy*) anlatılmaktadır.

Tarıftan ve yukarıdaki cümle örneklerinden anlaşıldığı gibi, bitmeyen bir hüküm, (*tiyanaksız oy*) bildiren birliklerle, yani *Türkiye Türkçesinde* “*fiil gru-*

⁵ L. Karahan, “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, *Türk Dili*, Ocak 1994, sy.505. s. 19-23

⁶ A. Iskakov, *Kazak Tili*, Almatı-1994, s. 26.

bu, sıfat-fiil grubu ve zarf-fiil grubu"adını verdiğimiz kelime grupları ve bu gruplarla yapılan cümleler birleşik cümle "*kurmalas söylem*" olarak sınıflandırılmaktadır. *Bu sınıflandırma ve değerlendirme şekli cümleyi yapısı ve manasını ön plana çıkararak incelemekten ileri gelmektedir.*

-II-

Kazak Türkçesinde Birleşik Cümle (Kurmalas Söylem) Çeşitleri

Türkiye Türkçesinde birleşik cümleler genel olarak "*şartlı birleşik cümle*", "*ki'li birleşik cümle*" ve "*iç içe birleşik cümle*"olarak üç kısma ayrılmaktadır.⁷

Kazak Türkçesinde birleşik cümleler aşağıdaki şekilde üçe ayrılır :

1. *Salalas Kurmalas Söylem*: "*Sonav tömende Akimnin şamı şarkıldadı, kaylası şakıldadı.*" Ta aşağıda Valinin mumu ışıldadı, kazması şakladı.

2. *Sabaktas Kurmalas Söylem* : "*Kuvanışım koynuma cıymay, üyge öz kolimnen birinşi ret hat jazdım.*" Sevincim göğsüme sığmayıp eve kendi elimle ilk defa mektup yazdım.

3. *Aralas Kurmalas Söylem* : "*Kuvırşak adam şap berip ustadı da, belbeyimdi burap jibergende janım ışkınıp ketti*". Kukla adam hamle yaptı kemerimi burup savurduğunda canım çıkıp gitti.⁸

Değerlendirme 3:

Salalas Kurmalas Söylem diye birbirine uygun, aynı ayarda iki cümlenin yan yana gelmesine denmektedir. Yukarıdaki örnekte yüklemeleri "*ışıldadı*" ve "*şakıldadı*" şeklinde olan iki fiil cümlesi virgülle birleştirilmiş ve birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir. *Bize göre bu birleşme şekli birleşik cümle oluşturmamaktadır.*

Sabaktas Kurmalas Söylem olarak *sıfat-fiil* veya *zarf-fiil* grubu ile birleşen bir cümle gösterilmektedir. Yukarıdaki örnekteki cümlede "*cıymay*" "*sığmayıp*" zarf-fiili ile biten zarf-fiil grubu, "*jazdım*" şeklinde yüklemi olan fiil cümlesi ile bitişip birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir. *Bize göre bu cümle bir basit cümledir.*

Aralas Kurmalas Söylem olarak içinde iki çekimli fiil "*ustadı*" "*yaptı*" "*janım ışkınıp ketti*" "*canım çıkıp gitti*" ve bir zarf-fiil grubunun "*belbeyimdi burap jibergende*" "*kemerimi burup savurduğunda*" olan bir birleşim gösteril-

⁷ M.Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1980, s. 404-407.

⁸ S.Kazıbayev. a.g.e.

mektedir. Bize göre bu birleşim birleşik cümle olmayıp iki ayrı basit cümledir. Zarf-fiil grubu ikinci cümlenin bir unsuru durumundadır.

1. Salalas Kurmalas Söylem ve Çeşitleri :

Tarif :

“Sintaksistik komponentterdin algaşkısinın bayandavışı tiyanaktı tulgada ayaktaluvimen baylanıştı olardın özara tendestik derecede kelgen türin salalas kurmalas dep aytamız.”

“Söz dizimi unsurlarının ilkinin yüklemi çekimli fiil kalıbında biterek iki cümlenin kendi aralarında eşit derecede birleşmesine salalas kurmalas söylem (birbirine uygun, aynı ayarda) deriz.”

“Tereker men kayındardıñşık baskan suv japıraktarı taban astında bılıpıldap jatır, baskan ayaktıntıkırı sezilmeydi.” Kavak ve kayınların çiğ basan sulu yaprakları ayak altında yumuşayıp yatıyor, onlara basan ayakların sesleri duyulmuyor.⁹

Değerlendirme 4:

Yukarıdaki tarifte “bayandavış”ı yüklemi fiil olan bir cümlenin diğer bir cümle ile eşit derecede birleşmesinden oluşan ve bu birleşmeyi virgölün sağladığı bir birliğe birbirine uygun, aynı ayarda birleşmiş anlamında “salalas kurmalas söylem” adı verilmektedir. Bize göre burada birleşik cümle yok, iki tane basit cümle vardır.

Salalas Kurmalas Söylemlerin Çeşitleri :

1. Mezgildes Salalas :(Ingaylas Salalas) Çekimli fiillerinin zamanları aynı zamanda olan iki basit cümlenin birleşmesi demektir. Ekli veya eksizdir.

“Akıl jastan şıgadı, asıl tastan şıgadı” Akıl yaştan çıkar, cevhe taştan çıkar.”

“Ulşıl adam birevge zorluk kıladı da sodanöz otanın devirleri izdeydi” Milliyetçi adam birisine zorluk kılar, sonra da kendi vatanının parlak devirlerini arar.

2. Sebepes Salalas : Sebep ve sonuç ilişkisiyle birbirine bağlanan iki cümleyle verilen isimdir. Ekli veya eksiz olarak iki çeşittir.

“Men şeber bişilerdi körgeñ emespin, sol sebepti bul öner magan tansık” Ben usta rakkaseleri görmedim, bu sebeple bu sanat bana yabancıdır.

⁹ K.Esenov, a.g.e. s. 13-51.

"*Dosın satkan jandardın jirenemin: Otanında ondaylar sata aladı.*" Dostunu satan canlardan nefret ediyorum. Öyleleri vatan da satabilirler.

3. *Karsılıktı Salalas* : Karşılıklı iki düşünceyi işleyen iki cümlelerin bir araya getirilerek birleşik cümle olarak değerlendirildiği şekil.

"*Josparı ösirüv onay-oranday kıyın*" Düşünceyi geliştirmek kolay, yapmak zor.

"*Adamdarmen dostas, birak dostın köptigine senbe*" İnsanlarla dost ol, fakat dostunun çokluğuna inanma.

4. *Talgavlı Salalas* : Seçmek, tercih etmek, ayırmak durumuyla iki cümleyi birleştirme şekline verilen isim.

"*Maldı ne jerden surav kirek, nemese akkan terden surav kirek.*" Malı ya yerden gormak gerek ya da akan terden sormak gerek.

5. *Kezektas Salalas* : Nöbetleşen, gezen, birbirini takip eden iki cümleye verilen isim.

"*Ol yirde jer bavırlap süyretiledi, bir de tura sala jügiredi*" O bazan yerde sürünür, bazan da kalkarak koşuverir.

"*Ömir öz degenin angarttı: Barşagül tejiribesinin jemisi basım şıktı.*" Ömür kendi dediğini yerine getirdi. Barşagülün tecrübesinin yemişi ağır bastı.¹⁰

6. *Tüsindirmeli Salalas* : Düşündürmek maksadıyla iki cümlelerin yan yana getirilmesi suretile meydana gelen birleşim şekline verilen isim.

Değerlendirme 5:

Salalas Kurmalas Söylem adlı birleşik cümle ve çeşitleri örnekleriyle beraber yukarıda gösterilmiştir. *Bu altı çeşit cümlelerin yapı bakımından birbirinden farkı yoktur. Hepsinde de ikişer basit cümle virgül veya ekle birbirine bağlanarak birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir. Yapı bakımından tek yargı, bir hüküm ifade eden cümleleri, basit cümle olarak değerlendirmek uygun olup, birleşik cümle anlayışında bu değerlendirmeye dikkat etmek gereklidir. Yukarıda yapı bakımından birbirlerine bağlı olmayan cümleler yan yana getirilerek, bunların anlam bakımından ilgisi göz önünde tutularak birleşik cümle olarak değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirmede cümlelerin anlam ilgileri ön plana çıkıp, yapı bakımından bağımsız olup olmadıkları değerlendirilmezse birleşik cümle tarif ve anlayışında birlik ve beraberliği sağlamak mümkün olmayacaktır. Yukarıdaki cümleler bize göre bağımsız basit ikişer cümlelerin bir araya getirilmesinden ibaret birleşimlerdir. Birleşik cümle olarak kabul edilmemelidirler.*

¹⁰ S. Kazıbayev, a.g.e.

II. Sabaktas Kurmalas Söylem :

Tarif :

“Sabaktas kurmalas dep ondaki sintaksistik komponentterdin bağınunkı jene basınkı söylem retinde jumsalıp, algaşkısunın tiyanaksız tulgaları bayandavışı arkılı basınığa taveldi, bağına jumsalğan türine aytamız.”

“Sabaktas kurmalas diye ondaki sintaksistik bölümlerin yönetilen veya yöneten cümle olarak kullanılıp birincisinin çekimsiz kalıptaki yüklemi sayesinde yönetene bağlı, bağımlı kullanılan türüne diyoruz.”¹¹

Değerlendirme 6:

Yukarıdaki tarifte *sabaktas kurmalas söylem* olarak gösterilen birleşik cümle tipinde, asıl ve bağlı olmak üzere iki kısmın bulunduğu, bu kısımlardan birinin çekimsiz kalıpta bir yükleme, diğerinin ise çekimli bir fiilden oluşan bir yükleme sahip olduğu belirtilmektedir. *Bu tarife göre isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ve bunların gruplarından oluşan cümleler bu gruba sokularak birleşik cümle olarak değerlendirilmektedir. Bu cümlelerden biri diğerini yönetmektedir. Sabaktas, ders verici, ibret alduran, birbirinin devamı olan anlamlarına gelmektedir.*

Sabaktas Kurmalas Söylemin Çeşitleri :

Bu kurmalas söylem tipi kendi içinde *manasına göre (maginasına karay)* ve *kuruluşuna göre (jasaluv jolına karay)* iki ana bölüme ayrılıyor.

A. Sabaktas Söyleminin Maginalık Türleri :

1. Kimil-sın Bağınunkılı (Hareket Bakımından Bağlı) :

Attın tört ayağı tasırlap urılarga jetip kalğan eken. Koşan atın ayakları ses çıkartıp çarpışarak hırsızlara yetiştı.Karı Kaspiy avır tenselip tolkıni tenizjagasın urıp yattı. Yaşlı Hazar ağır dalgalanarak dalgaları deniz kenarına vurdu.

2. Sebep Bağınunkılı (Sebep Bakımından Bağlı) :

“Sengeni jıl kusınday körine bastagan song Oljabektin oyuna ümit dünyesikelip kondı.” Ümit ettiği şey yıl kuşları gibi görünmeye başladıktan sonra, Oljabey’in hayaline ümit dünyası gelip yerleşti.

“Kuvanşım koynıma sıymay üyden şıka jügirdim.” Sevincim bağrıma sığmadan evden fırladım.

3. Mezgil Bağınunkılı (Zaman Bakımından Bağlı) :

¹¹ K.Esenov, a.g.e., s. 51-114.

"Serikter Sırbaydın buyırığın orındavga kiriskende, olar da üyge kelip kuldı." Serikgil Sırbay'ın emrini yerine getirmeye başladıklarında onlar da eve gelmişti.

"Javıngerler orman işine sinipketkenşe yalgız ayel uzak karap turdı." Askerler orman içine girip kayboluncaya kadar, yalnız kadın onlara uzun uzun baktı.

4. Maksat Bağınınkılı (Bir Maksada Göre Bağlı) :

"Balanın aklın artıruv üşin, ömirlik azık beretin jakısı medrese boluv." Çocuğun aklını artırmak için, ömür boyu besleyecek iyi medrese lâzım.

"Hakim, Kalendekine soga ketpekşi bolıp, Nurımdardan bölünip ketti" Vali, Kalendeki'ne uğramak niyetiyle Nurımdar'dan ayrılıp gitti.

5. Karşılıklı Bağınınkılı (Karşılıklı Bağlı):

"Jaksılık jasasan da , kalpınaneş aspagin." İyilik etsen bile sınırını aşma.

"Ömrine kavıp-kater tönip tursa da, ata-tegine kir keltiretin nersege ayak paspa." Hayatında tehlikeli zamanlar olsa bile,ceddinin namusunu kirletecek işlere ayak basma.

6. Şartlı Bağınınkı Sabaktas (Şartla Bağlı) :

"Meyirim etsen, tas jibip,jetimgе tünde tan atar." İyilik etsen taş eriyip öksüze geceleyin güneş doğar.

"Özin ozık bolsan, baskanı da katarga jetkizüvge kömektes." Kendin başarılı olursan, başkasını da başarılı etmeye çalış.¹²

Değerlendirme 7:

Sabaktas Kurmalas Söylemin Manalı Türleri olarak gösterilen yukarıdaki cümlelerin 1.çeşidinde basit bir cümlenin zarf unsuru (tasırlap, tenselip zarf-fiillerine bğlı gruplar) ayrı cümleler kabul edilerek iki cümle de birleşik olarak değerlendirilmiştir. 2. çeşitteki birinci cümlede (bastagan son) şeklindeki edat grubuyla biten bir kelime grubu içindeki cümlenin zarfı olması gerekirken ayrı bir cümle kabul edilip bütün cümle birleşik sayılmış, ikinci cümlede ise sıymay (sığmadan zarf-fiiline bağlı zarf-fiil gurubu içinde bulunduğu cümlenin zarf unsuru olması gerekirken ayrı bir cümle olarak düşünülüp bütün cümle birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir.3. ve 4. çeşitteki cümlelerde de içinde buldukları cümlelerin zarf unsuru olmaları gereken kelime grupları ayrı cümleler halinde düşünülüp bağlandıkları cümleler birleşik olarak değerlendirilmiştir. 5.

¹² S. Kazıbayev, a.g.e.

ve 6. çeşitteki cümlelerde ise Türkiye Türkçesinde “şartlı birleşik cümle” diye isimlendirilip değerlendirdiğimiz birleşik cümle tiplerinin örneklerini görmekteyiz. “*Jasasan, tursa, etsen, bolsan*” şeklinde şart kipindeki fiillerle biten cümleler, kendilerinden sonra gelen ana cümlelerin yapılma ve oluşma şartlarını kendi şartlarına bağladıkları için, böyle yapılan cümleler şartlı birleşik cümle olmaktadır.

Bütün bu grupta içinde zarf-fiil grubu bulunup da basit cümle olarak değerlendirilmesi gereken cümleler birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir. Bunlar, şart kipindeki bir fiile bağlı olan bir yardımcı şart cümlesinin bir ana cümleye bağlanarak oluşturduğu ve birleşik cümle anlayışına uygun cümleler ile aynı sınıflandırma içine sokulmuştur.

Sabaktas Söylemnin Jasaluv Joluna Karay Türleri (kuruluşuna göre çeşitleri :

1. Şartlı raylı Bağınkının Maginaları : Üç çeşittir.

a. Mezgil mendi (Zaman manalı) : “*Biz Meskevden oralsak, bul habar kızip tarap jatır eken.*” Biz Moskova’dan dönsek bu haber hızla etrafa yayılır.

b. Karsı mendi (Karşı manalı) : “*Okka uşıp jatsa da tüspedi koldan kılıştı.*” Kurşunlar içinde ölse de elinden kılıcı düşmedi.

c. Şartlı mendi (Şartlı manalı) : “*Şır şındıkpen tuvıssa, şınnan akkay bulaktay alıs öris tabadı.*” Destan gerçeikle kaynaşsa dağdan akan pınar gibi uzaklara akar.

Değerlendirme 8:

Yukarıda “*şartlı raylı bağınkılı*” olarak gösterilen cümleler. Türkiye Türkçesindeki “*şartlı birleşik cümle*” tipinin karşılıklarıdır. Bu tip cümleler yüklemi şart kipinde olan bir yardımcı şart cümlesi ile bir ana cümleden oluşmaktadır. *Yukarıdaki cümlelerde oralsak, jatsa, tuvıssa şeklindeki yüklemle biten cümleler, birleştikleri ana cümlelerin hareketinin oluşunu kendi oluş şartlarına bağlamaktadırlar. Bu tip cümleler birleşik cümle olamaktadırlar.*

2. Kösemşeli Bağınkının Maginaları : Beş çeşittir.

a. Kimılsın Mendi (Hareket manalı) : “*Keybir balalar bayıppen salemdesip estiyarlık kılıp bildiripte kaldı.*” Bazı çocuklar yavaşça selamlaşıp olgunlaştıklarını belli etmişler.

b. Sebep Mendi (Sebep manalı) : “*Könilşek bası tagfat tavıp jata almay, tıska ol da şıktı.*” Sabırsız başı dayanamayıp nihayet o da dışarı çıktı.

c. Maksat Mendi (Maksat manalı) : “*Demdi sözdü izdedim, oyı össindep balanın.*” Oğlanın akli gelişsin diye tatlı sözü aradım.

d. Mezgil Mendi (Zaman manalı) : “*Kazak Kazak bolgalı, kördik koy talay jandardı.*” Kazak, Kazak olalı, nice hanları görmüştür.

e. Şartlı Mendi (Şartlı manalı) : “*Egeвли nayza kolga almay, erlerin isi biter me.*” Eğelenmiş mızrak ele alınmadan erlerin işi biter mi ?

Değerlendirme 9:

Yukarıda *kösemşeli bağınunkı kürmalas söylem* olarak sınıflandırılan cümleler birleşik cümle olmayıp içerisinde *zarf-fiil* grubu bulunan cümlelerdir. Bu gruplar içinde buldukları cümlelerin zarf unsuru olmuşlardır. “*Köşemşe*” zarf-fiil demektir. Bu cümlelerde “*selamdesip*” selamlaşıp, “*takat tavıp jata almay*” dayanamayıp, “*dep*” diye, “*bolgalı*” olalı, “*almay*” almadan, zarf-fiilleri ile oluşturulmuş gruplar içinde buldukları cümlelerin zarf unsuru olup bu cümleler birleşik değil birer basit cümledirler. *Bu gruptaki sınıflandırma şekli cümlelerin yapısına göre değil manasına göre yapıldığı için normal basit cümle olarak sınıflandırılması gereken cümleler birleşik cümle olarak değerlendirilip sınıflandırılmışlardır.*

3. Esimşeli Bağınunkının Maginaları : 5 çeşittir.

a. Mezgildik (Zamanlı) : “*Kanat jaygan şakirtterdi körgende jıp jılı lep taradı boynuma.*” İyi şakirtleri gördüğüm zaman vücuduma sınısıcak bir ter yayılmıştı.

b. Karsılıklı (Karşılıklı) : “*Terlegen atka janın aşigansa menin bilevde yarkama nege janın aşumaydı.*” Terleyen ata acımak yerine benim sırtıma niye acımıyorsun?

c. Kimilsin (Hareket manalı) : “*Arkalagan avır jügim tüskendey, körgendeymin enbeginin jemisti.*” Sırtındaki ağır yükten kurtulduğum gibi, emeğimin yemişini tatmış gibiyim.

d. Sebep (Sebepli) : “*Kar sonar bolgandıktan, Amantay anga tan biline şıktı.*” Sabahleyin yeni yağmış kar olduğu için Amantay ava erken çıktı.

e. Maksattık (Maksatlı) : “*Jemile meni söyletpeş üşin, jumuska berile kirisip ketti.*” Cemile beni konuşturmamak için birden işe girişti.

Değerlendirme 10:

Yukarıda *esimşeli bağınunkı sabaktas kürmalas söylem sıfat-fiilli bağlı cümleye sahip birleşik cümle* olarak sınıflandırılan birleşik cümleler, yapı bakımından birer basit cümledirler. Bu cümlelerdeki *esimşeli sıfat-fiilli* kısımlar ayrı bir cümle olarak değerlendirilip ana cümlenin bağlı cümlesi halinde sınıflandırılmışlardır. *Halbuki sıfat-fiil grupları, cümle olabilecek müstakil bir hükümü tam olarak ifade edemedikleri için bunlarla yapılan cümleleri birleşik*

cümle olarak sınıflandırmak ve bu grupları birleşik bir cümlenin bağlı bir cümlesi olarak değerlendirmek uygun olmamaktadır.

III. Aralas Kurmalas Söylem : Karışık Birleşik Cümle.

Tarif:

"Kuramına engen jay söylemderdi birbirimen salalasıp ta, sabaktasıp ta baylanısatın kurmalas söylem "Aralas Kurmalas Söylem" dep ataldı."¹³

"Kuruluşundaki basit cümleleri birbirleriyle salalastık ve sabak-tastıkla bağlanan cümle, "karışık birleşik cümle" olarak isimlendirilir."

"Jel ürlegen sayın sapırılıp tüsgen sarı japorak jer betin jasırıp jatur." Yelin her üfleyişiyle savrulup düşen sarı yapraklar yer yüzünü kaplıyor.

Değerlendirme 11 :

Yukarıdaki tarife göre "aralas kurmalas söylem", içerisinde iki basit cümle ile beraber fiil, sıfat fiil ve zarf fiil gruplarının bulunduğu cümle anlamına gelmektedir. *Bize göre, iki çekimli fiilin bulunduğu (şart kipi hariç) birleşik cümle değil, iki basit cümle bulunmaktadır. Bu cümlelerde bulunan fiil, sıfat fiil ve zarf fiil grupları da bu cümlelerin bir unsuru durumunda yer almaktadırlar.*

-III-

Sonuç ve Genel Değerlendirme :

Kazak ve Türkiye Türkçesi cümle yapılarına ait yukarıda yapılan inceleme ve değerlendirmeleri aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz :

1. Türkiye Türkçesinde cümleler, önce basit ve birleşik diye iki ana gruba ayrılırken aynı sınıflandırma şekli, Kazak Türkçesinde de vardır. "Basit cümle, birleşik cümle; cay söylem, kurmalas söylem."

2. Türkiye Türkçesinde sınıflandırma şekli daha çok cümlelerin yapısı göz önünde tutularak yapıldığı halde, Kazak Türkçesinde sınıflandırma cümlelerin anlamları göz önünde tutularak yapılmaktadır.

3. Her iki Türk şivesi de tek hükmün, tek yargının bulunduğu cümleleri basit cümle olarak sınıflandırmaktadır. Ancak yapı bakımından basit olan bu cümlelerin konu bakımından aynı, birbirine yakın olanlarının bir araya gelmesiyle oluşan şekillere, Kazak Türkçesinde birleşik cümlenin bir türü olan "salalas kurmalas söylem"(konu bakımından bir olan birleşik cümle) adı verilmektedir.

¹³ T. Kordabayev, *Kazak Tilindeki Kurmalas Söylemler Sintaksisi*, Almatı 1995, s.137-146.

4. Fiil grubu, sıfat-fiil grubu ve zarf-fiil grubu ile yapılan cümleler, Kazak Türkesinde birleşik cümle “kurmalas söylem” olarak sınıflandırılmaktadır. Aynı görüş Türkiye Türkçesinde bazı dilcilerde de görülmektedir. Biz bu değerlendirmeye katılmıyoruz.

5. Türkiye Türkçesinde “şartlı birleşik cümle” adı verilen birleşik cümle tipi, Kazak Türkçesinde “sabaktas kurmalas söylemin bir çeşidi” olup, fiil, sıfat fiil, zarf fiil gruplarıyla yapılan cümlelerle aynı sınıflandırma içine sokulmaktadır.

6. Türkiye Türkçesinde “ki’li birleşik cümle” ve “iç içe birleşik cümle” adı verilen birleşik cümle çeşitlerine Kazak Türkçesinde rastlanmamaktadır.

7. Her iki Türk şivesi de cümleleri yapı bakımından sınıflandırma anlayışında birleşmeli ve cümlenin manasının Türk cümlesinin sağlam yapısı içinde daha iyi kavranabileceği gerçeğini göz önünde tutmalı ve “Ortak Türk Dili” içinde bu anlayışta birleşip yer almalıdır.